

4. Социальная психология: учеб. пособ. для вузов. – М. : ЮРИТИ-ДАНА, С. 380-382.

5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – С. 351.

УДК 159.9

Ільїна Ю.Ю., к. біол. н., доцент, доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ;

Бученко Я. магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ З ВАДАМИ ЗОРУ

У статті розглядаються психологічні особливості особистості з патологією зору. Діагностовано рівень невротизації, самооцінки, визначено рівень фрустрації, самопочуття, активності та настрою учнів спеціального інтернату для дітей з обмеженими можливостями. Вивчені змістовні характеристики ідентичності особистості. Зосереджено увагу на питаннях інтеграції дітей з вадами зору в соціум.

Ключові слова: особистість з вадами зору, невротизація, самооцінка, фрустрація, ідентичність особистості.

В статье рассматриваются психологические особенности личности с патологией зрения. Диагностирован уровень невротизации, самооценки, определен уровень фрустрации, самочувствия, активности и настроения учащихся специального интерната для детей с ограниченными возможностями. Изучены содержательные характеристики идентичности личности. Сосредоточено внимание на вопросах интеграции детей с патологией зрения в социум.

Ключевые слова: личность с патологией зрения, невротизация, самооценка, фрустрация, идентичность личности.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Сучасний етап розвитку суспільства вимагає від молоді активної життєвої позиції. Він характеризується динамічними змінами умов соціальної життєдіяльності. Підвищуються вимоги до соціальної мобільності особистості. З певними труднощами у даній ситуації зустрічаються люди з обмеженими можливостями, інваліди і, насамперед, з вадами зору.

Як нам відомо, велику частину інформації ми отримуємо за допомогою зорового аналізатора, за рахунок чого будуємо картину оточуючого нас світу. Якщо у людини спостерігаються порушення, пов'язані із зоровим аналізатором, це викликає значні труднощі не тільки у взаємодії з навколишнім світом, з можливостями більш швидкої адаптації, але й у виборі професії, самоактуалізації, ускладнює комунікацію.

Адаптація відбувається на фізичному, психологічному та соціальному рівнях. Для того, щоб на психологічному та соціальному рівнях вона була успішною, людині потрібно знати і приймати свої індивідуа-

льні особливості. Кожна людина прагне пізнати себе і зайняти найбільш комфортне місце в суспільстві. Ми перебуваємо в постійній взаємодії як з оточуючим нас світом, так і з внутрішнім. Причому, цей процес двобічний. Від того, як ми до себе ставимося, залежить образ побудови відносин з оточуючими нас людьми, а також вибір життєвого шляху, наше самопочуття. На наше сприйняття себе впливає й те, як нас сприймає навколишній світ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особистість - це відносно стійка система соціально значущих рис, що характеризує індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільності. Іншими словами, для становлення та прояву особистісних якостей істотно значення має соціум. Якщо властивості темпераменту чи риси характеру можуть виявлятися незалежно від соціального оточення, то якості особистості неможливо проявляти поза спілкуванням і взаємодією з людьми або іншими живими істотами [9].

Основними відмінностями особистісних якостей від характерологічних рис є: ступінь вольової регуляції поведінки, використання моральних якостей, світоглядних установок, схильностей і соціальних інтересів при виборі системи вчинків. Якщо вчинок або система вчинків як відображення особливостей характеру здійснюються в силу виробленої та засвоєної індивідом традиції, звичці і до певної міри є автоматизованими, то в рамках особистісних якостей вони опосередковуються мотивами, інтересами, схильностями, потребами і регулюються за допомогою вольових актів [3].

Так, наприклад, Ю.М. Орлов запропонував розділяти людей на дві категорії залежно від витоків поведінки: «людей звички» і «людей волі». Перша категорія людей у своїй діяльності базується на характерологічних особливостях, друга - на особистісних. Типи характеру розрізняються лише спрямованістю і сферою застосування «звичок». Людина за звичкою може бути пунктуальною, охайною, акуратною або старанною. Якщо риси характеру сформовані, то вчинки індивіда не вимагають від нього додаткових зусиль для їх виконання. Вольова регуляція діяльності заснована на тих соціальних потребах, які формуються в період зрілості людини. Ці потреби належать до соціальної групи, займають в ній певне положення, користуються увагою і прихильністю оточуючих, є об'єктом поваги і любові.

П.В.Симонов вважає, що важливими є і соціальні потреби «для себе» - потреби в самоповазі і самоактуалізації [5].

Для задоволення соціальних потреб людина в процесі виховання і самовиховання прагне набути суспільно заохочувані моральні якості і сформувані соціально прийнятний референтною групою чи колективом світогляд, а також виробити якості, на підставі яких вона змогла би приймати і поважати себе. До особистісних якостей можна віднести до-

броту або злість, любов чи ненависть, вірність або невірність, хоробрість або боягузтво, оптимізм чи песимізм, сором'язливість, совісність або безсовісність, жадібність або щедрість, брехливість або чесність, справедливість і правдолюбство та інші [5].

У свою чергу стати особистістю означає, по-перше, зайняти певну життєву позицію, насамперед визначити моральні пріоритети, по-друге, достатньою мірою усвідомити її і нести за неї відповідальність, по-третє, затверджувати її своїми вчинками і справами. Заняття життєвої позиції і вироблення для неї певних особистісних якостей визначається особистісним змістом, особистісним значенням, які повинні відповісти на питання навіщо коїться та чи інша дія [4].

Також однією з важливих характеристик особистості є ціннісна орієнтація, або особистісні цінності. Під особистісними цінностями розуміють усвідомлені і прийняті людиною загальний смисл її життя. Індивід у процесі становлення особистісних якостей опановує філософію життя, робить ранжування цінностей в залежності від моральної спрямованості вирішує найбільш важке питання про сенс життя [4].

Важливим параметром особистості вважається орієнтація його цілей і потреб. Виділяють два типи орієнтації: індивідуалізм і колективізм. Під індивідуалізмом розуміється пріоритет цілей і потреб індивідуума над потребами основних груп (сім'я, колектив, суспільство). В колективістській моделі особисті цінності і потреби підпорядковані потребам групи. Однак, взаємовідношення людей в суспільстві більш різноманітно і сприяє формуванню чотирьох комбінацій індивідуалізму і колективізму, що в свою чергу визначає розвиток тих чи інших особистісних якостей. В літературі описано горизонтальний і вертикальний індивідуалізм і колективізм.

Оскільки людина не тільки накопичує інформацію про себе, але і переживає певне ставлення до цієї інформації, то наступним питанням, яке нас цікавить є самооцінка.

Самооцінка - оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей [2].

Самооцінка має комплексний характер, оскільки поширюється на різні прояви особистості - інтелект, зовнішні дані, успішність у спілкуванні тощо. Вона також є динамічною, так як може змінюватися протягом життя.

Самооцінка включає в себе вміння оцінити свої сили і можливості, поставитися до себе критично. Вона становить основу рівня тих завдань, до вирішення яких людина вважає себе здатною. Присутня у кожному акті поведінки, самооцінка є важливим компонентом в управлінні цією поведінкою [2].

Самооцінка може бути адекватною і неадекватною. Залежно від характеру самооцінки в людини складається або адекватне ставлення до

себе, або неадекватне, невірне. Характер самооцінки визначає формування тих чи інших якостей особистості.

Звичайно, цілком адекватна самооцінка характерна для дорослої людини. У процесі ж розвитку дитини повинні мати місце деякі особливості формування самооцінки, специфічні для кожного ступеня вікового розвитку.

Гнучкість в оцінці самого себе, вміння коригувати свою поведінку під впливом досвіду є умовами безболісної адаптації до життя. Вирішальне значення для нормального психічного стану людини має гармонія з самою собою.

Важливим фактором розвитку особистості дитини є оцінка її оточуючими. З віком самооцінка як мотив поведінки і діяльності стає досить стійким утворенням, і більш значущим, ніж потреба в оцінці оточуючих.

Наступна категорія яка розглядається у нашій роботі є свідомість, самосвідомість та процес самопізнання. Саме свідомість є головною відмінністю людини від тварин. У той же час дати визначення поняттю «свідомість» виявилось складною справою. Для прикладу наведемо лише одне з них, запропоноване вітчизняним філософом і психологом А.Г. Спіркіним. На його думку, свідомість - це вища, властива тільки людині і зв'язана з мовою функція мозку, що полягає в узагальненому, оціночному і цілеспрямованому відображенні і конструктивно-творчому перетворенні дійсності, в попередній уявній побудові дій і передбаченні їх результатів, в розумному регулюванні і самоконтролі поведінки людини [6].

Самопізнання як процес виступає як прояв форм специфічної активності, отже в його основі також лежить потреба, яку можна назвати потребою в самопізнанні [8]. Потреба в самопізнанні є вираженням потреби більш загального плану, а саме потреби в пізнанні. Як предмет її задоволення виступає світ, навколишня дійсність. Людина і стала людиною тільки тому, що у неї сформувалася названа потреба, яка починає проявлятися дуже рано і спочатку має виражений потенціал. Ні праця, ні спілкування, ні навчання не можливі без потреби в пізнанні. Коли ж об'єктом самопізнання стає сама людина, її внутрішній світ, то потреба в пізнанні набуває форму потреби в самопізнанні. Необхідно відзначити, що потреба в самопізнанні діє не ізольовано, а тісно пов'язана з іншими потребами, зокрема з потребами Я. До найважливіших з них відносяться: потреба в самоповазі, потреба в цілісності Я, потреба в самоідентичності, потреба у визнанні себе з боку інших [6].

Формулювання цілей статті. У статті зосереджено увагу на вивченні психологічних особливостей особистості з патологією зору. Вивчалась загальна самооцінка, діагностувався рівень невротизації, визначався рівень фрустрації, самопочуття, активності та настрою. Нами були вивчені змістовні характеристики ідентичності особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось на базі спеціальної гімназії (інтернат) для сліпих ім. В.Г. Короленка (м. Харків).

Для досягнення висунутої мети ми використали комплекс наступних *методик*: методика діагностики рівня невротизації Л. І. Вассермана, методика вивчення загальної самооцінки за допомогою процедури тестування Г.Н. Казанцевої, що спрямована на діагностику рівня самооцінки особистості, методику визначення стану фрустрації В.В. Бойко, методику САН, що спрямована на діагностику самопочуття, активності та настрою, та тест Куна-Макпартленда для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості [7].

Для кількісного виміру рівня фрустрованості особистості ми використовували методику В.В. Бойко.

Результати щодо вивчення фрустрованості свідчать про те, що досліджувані мають стійку тенденцію до фрустрації, показник якої становить – 47,06 %, що свідчить про середній рівень психічної напруги, середню задоволеність своїм життям та соціальним статусом. У них спостерігаються часті зміни настрою, що нагадують циклічну зміну роздратованості та нормального, або піднесеного стану, вони можуть бути непостійними у міжособистісних відносинах.

Фрустрація відсутня у 41,17 %, тобто досліджувані практично завжди задоволені своїм життям, місцем в суспільстві. Їм притаманна життєрадісність, комунікабельність, активність.

Високий рівень фрустрації притаманний для 11, 76% респондентів, що проявляється у постійних у них переживаннях, тривозі, роздратованості, відчаї. Ефективність діяльності при цьому суттєво знижується.

Наступним кроком нашого дослідження стала діагностика рівня невротизації особистості.

Результати свідчать про те, що для 35,29 % учнів притаманний середній рівень. Це свідчить про часте їх хвилювання за себе та своїх близьких, у них достатня емоційна збудливість, тривожність, розгубленість, спостерігаються деякі труднощі у спілкуванні.

До низького рівня віднесено 29,41% досліджуваних, яких характеризує високий рівень емоційної стійкості, спокій, оптимізм, ініціативність, відчуття власного достоїнства, незалежності, легкість в спілкуванні.

Занижений рівень виявлено у 29,41% учнів і говорить про деяку млявість, незначне хвилювання, яке немає ярко вираженого характеру. В цілому вони емоційно стабільні, оптимістичні, легкі в спілкуванні.

Підвищений рівень становить 5,88%, для них характерна тривожність, відчуття напруги, фіксація на своїх соматичних відчуттях, соціальна робкість та залежність.

Третім кроком нашого дослідження стала діагностика рівня самооцінки особистості за допомогою методики Г.Н. Казанцевої.

Загалом ми виявили те, що 76,77% учнів мають середню самооцінку. Вони адекватно оцінюють свої можливості, легко взаємодіють з людьми, поважають себе та інших. Адекватна самооцінка має велике значення у формуванні навичок міжособистісних відносин і соціальної адаптації, таких людей краще сприймають оточуючі, вони менш конфліктні, життєрадісні, доброзичливі, добре справляються з життєвими труднощами.

Високу самооцінку мають 11,76% респондентів. Це свідчить про їх впевненість в собі, в своїх силах, вони не лякаються труднощів, але дуже часто переоцінюють свої можливості, тому схильні ставити перед собою важко досяжні цілі.

Досліджувані з високою самооцінкою відчують власну гідність, гордість, самоповагу, любов до себе. Вони самодостатні, сприймаючи інших, живуть «власним життям», не лякаються своїх почуттів, здатні відкрито їх проявляти, так само, як відкрито висловлювати і відстоювати свої погляди і думки.

Слід мати на увазі, що надмірно завищена самооцінка здатна породжувати самолюбство і високу тривожність, яка пов'язана зі страхом втрати власного уявлення про себе, що може призвести до тяжких емоційних зривів, до конфліктів з іншими людьми, неадекватної поведінки.

Низький рівень самооцінки характерний для 11,76%. Такі учні відчують власну слабкість, безпорадність, презирство до себе, невдоволення собою. Вони непослідовні, нерішучі, діють, як би весь час озирючись на оточуючих, шукають у них схвалення, підтримки і свого затвердження, вони працюють менш ефективно в стресових умовах і при невдачах, не реалізують свої сили та творчий потенціал в повній мірі; частіше переживають почуття незадоволеності роботою, труднощі в міжособистісних відносинах, виявляють прагнення обмежити соціальні контакти і бути в психологічній ізоляції, більш схильні до девіантної поведінки, лякаються будь-яких змін. Люди з низькою самооцінкою часто не вміють відстоювати свою думку, захищати себе, відчують постійну напругу, не приймають участь у суспільній діяльності. Але ці люди прагнуть подобатись оточуючим, тому на них легше впливати і керувати ними, вони зазвичай дозволяють приймати за них рішення, так як їм не вистачає впевненості у собі. Зазвичай вони не поважають ні себе ні інших. Люди з низькою самооцінкою частіше потрапляють у приступні угруповання.

Діагностика самопочуття, активності та настрою надала наступні результати: 64,71% дітей мають гарне самопочуття, 23,53% знаходяться у стані благополуччя, а в свою чергу 11,76% мають погане самопочуття. Показник активності свідчить про високу активність у 47,06%, середню - у 35,29% та низьку - у 17,65%. Гарний настрій характерний для 52,94%, нормальний 23,53%, та поганий 29,41%.

Для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості нами був застосований тест Куна-Макпартленда.

Ми зосередили увагу при аналізі на шкалах ідентифікаційних характеристик. Вони містять в собі 24 показники, які поєднуючись, утворюють 7 узагальнених показників-компонентів. Перший показник – «Соціальне Я» знаходиться у наших досліджуваних на середньому рівні і становить 58,82%. Це свідчить про нормальну диференційованість і про достатнє усвідомлення своїх соціальних ролей. Низький показник склав 41, 18%, що говорить про кризу ідентичності, недостатню усвідомленість своїх ролей та недостатню сформованість «Соціального Я».

Наступний показник - «Комунікативне Я». Він виявився не сформованим у 23, 53%, та погано сформованим у 76,47% респондентів. Отже, учні не готові до повноцінної комунікації ні між собою, ні з оточуючим середовищем за межами інтернату.

«Дієве Я» недостатньо диференційоване у 52,94% дітей, та зовсім не сформоване у 11,76% , що свідчить про низьку включеність у діяльність та її схематичне виконання. Ця діяльність не несе за собою задоволення. В свою чергу 29,41% мають середній показник і лише 5,88% високий, що говорить про задоволення тим, що людина робить.

Однією з ключових проблем, що була виявлена за допомогою цієї методика є проблема недиференційованості «Перспективного Я», так як відсутність ознаки характерна для 82,35% респондентів. У 17, 65% вона на низькому рівні. Висновок який ми можемо зробити з цього – відсутність планів на майбутнє. Учні не бачать перспективи у подальшому житті.

Проаналізувавши відповіді на запитання «Хто Я?» та присвоєння цим відповідям знакової оцінки нами була виявлена заміна цінностей. Заміна цінностей проявляється в тому, що позитивні якості оцінюються як негативні, і навпаки. Це формує специфічну систему цінностей, яка допомагає будувати учням відносини у межах навчального закладу, але робить їх неадаптованими у соціумі і несе за собою масу складнощів.

Таким чином, на основі отриманих даних ми можемо зробити **висновок** про те, що учні не адаптовані до оточуючого світу за межами виховного закладу, вони потребують соціально-психологічної допомоги з метою підвищення рівня соціальної адаптації.

У свою чергу ми в подальшому розробимо і проведемо соціально-психологічний тренінг з метою корекції виявлених нами особливостей та розробимо методичні рекомендації для вчителів та вихователів спеціального освітнього закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільїна Ю. Ю. Специфічні особливості соціально-психологічної адаптації курсантів та працівників МНС України / Ю. Ю.Ільїна // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. – Вип. 34. – 2010. – С.77-87 [Pina@nuczu.edu.ua].

2. Молчанова О. Н. Самооценка : теоретические проблемы и эмпирические исследования : [учебное пособие] / О. Н. Молчанова. – М. : Флинта, 2010. – 391 с.

3. Немов Р. С. Психология : [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4 е изд] / Р. С. Немов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с.

4. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности : [кн. для учителя] / Ю. М. Орлов. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.

5. Симонов П. В. Темперамент. Характер. Личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов. – М. : Наука, 1984.

6. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 284 с.

7. Столяренко Л. Д. Основы психологии : [практикум] / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/д. : Феникс, 1999. – 576 с.

8. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М., 1977. – 144 с.

9. Хьелл Л, Теории личности. Основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.

УДК 614.841.332

Кобко В. А., к.і.н., ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ДСНС УКРАЇНИ

У статті, на основі аналізу актуальних тенденцій розвитку теорії і практики управління та сучасного стану інтеграції вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти, розглянуто окремі аспекти управління процесом виховання майбутніх фахівців пожежної безпеки в умовах підготовки у вищих навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: управління, процес виховання, фахівець, пожежна безпека, Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

В статье, на основе анализа актуальных тенденций развития теории и практики управления и современного состояния интеграции высшего образования Украины в Европейское пространство высшего образования, рассмотрены отдельные аспекты управления процессом воспитания будущих специалистов пожарной безопасности в условиях подготовки в учебных заведениях Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям.

Ключевые слова: управление, процесс воспитания, специалист, пожарная безопасность, Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям.